

<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-ta-opisu-predmetnih-napryamiv-doslidzen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo> (дата звернення: 23.10.2019).

3. Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Сучасні проблеми формування структури Особливого адміністративного права // Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення : зб. наук. пр. за матеріали III Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 11–12 квіт. 2019 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; відп. за вип.: Н. П. Матюхіна, Г. А. Гончаренко, М. С. Ковтун, С. А. Федчишин. Харків : Право, 2019. С. 11–14.

Одержано 06.11.2019

УДК 378.1:355.58

Тетяна Петрівна КОНОНЕНКО,

старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії

Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-5368-8158>

ЕКСТРЕМАЛЬНІ СИТУАЦІЇ: АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ

В останні роки значно зріс науковий і практичний інтерес до питань, пов'язаних з успішною адаптацією й діяльністю фахівців екстремального профілю. До категорії осіб з високим рівнем безпеки можна віднести співробітників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Міністерства внутрішніх справ України, РНБОУ, Міністерства оборони України, а також людей, які займаються екстремальними видами спорту.

Адаптивні здібності до стресу, професійна надійність, емоційна стійкість – це найважливіші показники психологічної підготовленості до виконання завдань в умовах професійного стресу. Недостатній розвиток адаптивних здібностей, невміння регулювати свої психічні й психофізіологічні стани можуть призводити до серйозних негативних наслідків, уникнути яких можна завдяки створенню злагодженої системи психологічного забезпечення. Тому розробка теоретичних і практичних питань психологічного забезпечення діяльності в екстремальних ситуаціях є одним з найважливіших завдань.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних літературних джерел показав, що, попри наявність окремих праць [1–5], проблемі функціонування цілісної системи психологічного забезпечення діяльності в екстремальних умовах приділяється ще мало уваги. Йдеться про опис структурних елементів системи психологічного забезпечення, завдань, функцій, етапів, методик тощо. Майже немає публікацій з проблем концептуалізації системи психологічного забезпечення діяльності в екстремальних умовах, що не дозволяє у повній мірі вирішувати практичні завдання оптимізації діяльності в екстремальних ситуаціях за допомогою соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних методів.

Тому *мета* нашого дослідження – аналіз стресових станів людини під впливом екстремальних умов діяльності, визначення теоретичних і практичних питань психологічного забезпечення в екстремальних ситуаціях за допомогою соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних заходів.

Вплив екстремальних ситуацій спричиняє виникнення специфічних емоційних станів, найбільш типовими серед яких є: стрес, афект, фрустрація.

Розглянемо детальніше кожен із них.

Стрес – це неспецифічна реакція організму у відповідь на несподівану та напружену ситуацію. Це фізіологічна реакція, що мобілізує резерви організму й готує його до фізичної активності. Під час стресу виділяються гормони, змінюється режим роботи багатьох органів і систем (ритм серця, частота пульсу тощо). Стрессова реакція має різні прояви у людей: активна – зростає ефективність діяльності, пасивна – ефективність діяльності різко зменшується [1, с. 96].

На нашу думку, важливим для розуміння особливостей розвитку стресових станів є положення про багаторівневий і багатофакторний характер їхньої детермінації в екстремальних умовах. Аналізуючи екстремальні ситуації, слід брати до уваги не тільки її об'єктивні особливості, а й відбиття ситуації у свідомості людини, оцінку власної здатності впоратись із ситуацією, подолати її на ґрунті попереднього досвіду, чи вироблення нових, інноваційних форм поведінки.

Афект – бурхливий та швидкоплинний стан, що повністю оволодіває людиною й характеризується значними змінами свідомості, порушенням вольового контролю за поведінкою. Афект у своєму перебігу має декілька етапів: на першому – різко дезорганізовується вся психічна діяльність, порушується орієнтування та оцінка дійсності; на другому – надмірне збудження супроводжується мало контрольованими (при фізіологічному афекті) або неконтрольованими (при патологічному афекті) діями; третій етап характеризується спадом нервової напруги, виникненням депресивного стану.

Фрустрація – це емоційний стан, що виникає у людини на шляху до мети при наявності реальних чи уявних перешкод, які вона оцінює як складні чи неможливі для подолання. Сила та тривалість фрустрації залежать від значимості мети, величини та характеру перешкод, мотивів поведінки, індивідуальних особливостей людини. Типові форми фрустрації: стенічна (гнів, агресія, дратівливість, посилення активності тощо) та астенична (відчуття безсилля, апатія, депресія). Направлення впливу фрустрації може бути як конструктивним, так і деструктивним. Викликана фрустрацією напруга може сприяти досягненню мети, фокусуючи увагу індивіда більш твердо на конкретному мотиві, що діє на даний момент [1, с. 135–137].

Таким чином, перераховані психоемоційні стани є не стільки самостійними, скільки окремими проявами загального екстремум-стану, що охоплює особистість і є індивідуалізованим за змістом та динамікою.

Також варто розглянути значення мотиваційної сфери в переживанні стресових станів в екстремальній ситуації з точки зору мотивів поведінки.

Згідно з думкою В. Лебедева [2, с. 167–171], можна виділити три важливих параметри мотивації, які впливають на стан і поведінку людини.

Перший параметр – мотиви поведінки, які можуть бути відносно невідомі людині (ті, що знаходяться більшою частиною у несвідомому) та явні мотиви, які легко усвідомлюються та оцінюються людиною.

Другий параметр – це мотиви, що сформувались на основі минулого досвіду або формуються під впливом безпосереднього досвіду діяльності та спілкуванні з іншими людьми.

Третій параметр характеризує дві групи мотивів: фізіологічні (голод, спрага, самозбереження та ін.) і соціально-психологічні або соціальні.

Крім мотиваційних орієнтацій особистості, стійкість людини до виникнення різних форм стресових реакцій визначають її індивідуально-типологічні особливості, які проявляються в екстремальних ситуаціях, коли несприятливі умови потребують мобілізації основних і компенсаторних механізмів. У дослідженнях індивідуально-особистісних детермінант проявів емоційних переживань, стійкості діяльності у складних екстремальних ситуаціях в якості однієї з найважливіших особливостей виділяється сила нервової системи, показники якої є одним із основних внутрішньо особистісних факторів, що детермінують особливості психічних реакцій людини на стресогенні умови, оскільки обумовлюють наявність багатьох психологічних проявів, важливих для успішного подолання екстремальних ситуацій.

Окрім особливостей нервової системи, як особистісних факторів стійкості діяльності в складних ситуаціях, виділяються також спрямованість особистості, схильність до ризику, висока предметна активність, інтелектуальна продуктивність, позитивне ставлення до себе й до інших, низькі показники емоційності, здатність до саморегуляції та використання внутрішніх ресурсів [3, с. 25–28].

На нашу думку, важливо дослідити стрес-фактори, що створюють екстремальність діяльності:

1. Кліматичні: температура, гіпоксія, магнітні бурі, спека, холод, вологість, киснева недостатність, підвищений вміст вуглекислого газу.

2. Технічні: радіочастоти, шуми, вібрації, магнітні випромінювання.

3. Фізіологічні: нерухомість, гіподинамія, хвороба, травми.

4. Психологічні: інформаційна невизначеність, відповідальність, одноманітність дій, небезпека для життя і здоров'я, дефіцит часу й інформації, напружені стосунки в колективі, складність завдання, наявність перешкод, високий темп роботи (висока оперативність), новизна, незвичайність завдання.

Треба відзначити, що ефективність діяльності в екстремальних ситуаціях зумовлюється такими базовими професійно важливими якостями, як адаптивні здібності до стресу і психологічна надійність. Тому, основна мета системи психологічного забезпечення – підтримка й оптимізація адаптивності до стресу за допомогою злагодженої системи соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних заходів.

Зупинимось на більш детальному аналізі психологічних заходів.

1. Професійно-психологічний відбір кадрів для діяльності в екстремальних умовах.

2. Психологічне забезпечення професійної адаптації в умовах стресу.

3. Психологічна підготовка до діяльності в екстремальних ситуаціях.

4. Психологічна допомога (в тому числі й екстрена) в екстремальних умовах діяльності.

5. Психологічна реабілітація співробітників після їх участі в діях, пов'язаних з професійним ризиком і небезпекою.

1. Професійний психологічний відбір полягає в проведенні комплексу заходів, що дозволяють виявити осіб, які за своїми психофізіологічними та психологічними якостями придатні для діяльності в екстремальних ситуаціях. Головне завдання психологічного відбору – оцінка професійної придатності кандидата і довгостроковий прогноз успішності адаптації та ефективності його діяльності в екстремальних умовах.

З погляду методичного інструментарію психологічного відбору фахівців екстремального профілю важливим є проходження психодіагностичних тестів для конкретних професійних груп з урахуванням інтенсивності професійного стресу [4, с. 67–69].

2. Психологічне забезпечення професійної адаптації в екстремальних ситуаціях – це система соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу адаптації в екстремальних умовах. Серед основних завдань психологічного забезпечення можна виокремити такі:

– визначення й оцінка адаптивних здібностей до стресу;

– моніторинг станів, що виникають в екстремальних умовах, формування навичок довільної адаптивної саморегуляції;

– психологічна робота з неадаптивними і дезадаптивними проявами (станами, поведінкою), вжиття заходів щодо їх успішної адаптації;

– розробка комплексних цільових програм адаптації до конкретних екстремальних ситуацій діяльності [5, с. 127–128].

3. Психологічна підготовка – це спеціально організований цілеспрямований процес формування професійно важливих якостей і професійно важливих знань, умінь і навичок адаптивної поведінки. Вона складається з двох системних блоків:

– функціональної готовності, що припускає сформованість професійно важливих знань, умінь і навичок та управління емоційними станами;
– особистісної готовності, що включає сформованість і розвиненість адаптивних індивідуально-психологічних й індивідуально-психофізіологічних властивостей.

Результатом психологічної підготовки є готовність до безпомилкових, ефективних дій в умовах професійного стресу й ризику з мінімальними витратами адаптивних ресурсів.

4. Психологічна допомога у важких кризових станах називається екстреною психологічною допомогою, основною метою якої є профілактика патологічних змін, відновлення й збереження психосоматичного здоров'я. Психологічна допомога в екстремальних умовах може виявлятися у двох основних формах: індивідуальній і груповій. Індивідуальна допомога проводиться, як правило, у вигляді консультативної бесіди. Групова – у формі психологічного тренінгу.

5. Психологічна реабілітація після участі в екстремальних подіях визначається як система соціально-психологічних, психофізіологічних, медико-психологічних, загальнооздоровчих заходів, спрямованих на відновлення, корекцію чи компенсацію порушених психосоматичних функцій, психофізіологічних станів, особистісних властивостей. Специфіка режиму реабілітаційної роботи залежить від рівня і змісту станів та розладів людини.

Висновки. Таким чином, екстремальні ситуації призводять до порушення рівноваги між організмом і навколишнім середовищем, що викликає значну нервову напругу, негативно позначається на фізичному та психічному здоров'ї людини і, як наслідок, настає неспецифічна реакція організму у вигляді емоційних станів, таких як стрес, афект, фрустрація.

Психологічне забезпечення діяльності в екстремальних ситуаціях є цілісною системою соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних заходів, спрямованих на оцінку й прогнозування адаптації, індивідуальної і групової надійності та професійної безпеки з метою оптимального використання індивідуальних адаптивних ресурсів, можливостей і здібностей для підвищення ефективності діяльності, збереження й відновлення здоров'я людини.

Список бібліографічних посилань

1. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации // Справочник практического психолога. М. : ЭКСМО, 2006. С. 96, 135–137.
2. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях : сб. науч. трудов. М. : Политиздат, 1999. С. 167–171.
3. Васильева А. В., Недошивин А. О. Психологические аспекты психосоматических расстройств. СПб., 2000. С. 25–28.
4. Розов В. І. Адаптивні антистресові психотехнології : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. С. 67–69.
5. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. С. 127–128.

Одержано 01.11.2019

УДК 343.98

Валентина Павлівна КОРЖ,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри кримінального процесу, криміналістики

та судової експертології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-9431-8727>

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ І КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ РОЗШУКУ ОСОБИ, ЗНИКЛОЇ БЕЗВІСТИ

Вищою соціальною цінністю в державі є визнання на конституційному рівні право людини на життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Цей конституційний принцип зобов'язує державу, її органи і посадових осіб вжити всіх можливих заходів для розшуку особи, зниклої безвісти Законодавчого врегулювання підлягають суспільні правовідносини, пов'язані з придбанням правового статусу осіб, зниклих безвісти при будь-яких обставинах, в тому числі в умовах збройного конфлікту, воєнних дій, заворушень всередині країни, надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру, іншими подіями, які можуть викликати масову загибель людей.

За даними правової статистики Департаменту комунікації Національної поліції України у 2016 році в органах оперативними підрозділами кримінальної поліції було зареєстровано близько 43 тисячі повідомлень про зникнення людей, у 2017 – 35 тисячі, у 2018 – 45 тисячі таких повідомлень. З числа безвісти зниклих жертвами злочинів в 2016 році стали 112 осіб, а в 2017 – 86. Із загальної кількості зниклих безвісти за останні роки не вдалося розшукати близько 5 тисяч осіб. Їх дані залишаються в базі криміналістичних обліків.

Правову основу розшуку осіб зниклих безвісти, розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з невідомим зникненням громадян, становить національне законодавство України. Зокрема : закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінально-процесуального, Кримінального Кодекси, Закон «Про правовий статус осіб зниклих безвісти» (від 12.07.2018). Цей Закон поширюється на суспільні правовідносини, пов'язані з придбанням правового статусу осіб, зниклих безвісти в умовах збройного конфлікту, в зв'язку з військовими діями, заворушеннями всередині країни, надзвичайними ситуаціями природного або техногенного характеру, іншими подіями, які можуть викликати масову загибель людей, а також осіб, зниклих безвісти при будь-яких інших обставинах.